

BOSANSKOHERCEGOVAČKA DIJASPORA I MIGRACIJE Njihov značaj za bosanskohercegovačko društvo

Ljudi su u kretanju hiljadama godina. Prostor njihovih seoba omeđen je zemaljskom površinom koju naseljavaju u potrazi za boljim uslovima života, sigurno – u i trajnijim mirom. Kretanje ljudi u prostoru i vremenu ukazuje na važnu karakteristiku ljudskog roda. Ljudi tragaju za novim krajevima, mogu nostima, izazovima ili boljim mjestom za život. Razlozi pokreta općenito mogu biti dobrovoljna promjena mjesta i prisilno napuštanje mjesta egzistiranja.¹ Raznovrsni procesi kretanja ljudi obuhvaćaju se pojmom *migracija*. Moguće je migracije posmatrati općenito kao ljudske pokušaje prilagođavanja na neekvivalentne povijesne kontekste u kojima se uvijek pozicionira na osnovu htijenja da živi.² Mnogobrojni autori pokušavaju definirati, opisati i objasniti strukturu migracija prema određenoj metodološko-teorijskoj paradigmi koja je dominirala u 19. ili 20. stoljeću.

Pitanjima i problemima migracija mora se pristupiti i otvorenog metodološkog pogleda, bez unaprijed zadatih granica u koje ih se treba smjestiti, da bi istraživanje moglo prodrijeti u njihovu kompleksnu raznorodnost, raznovrsnost i mijene unutar njih. Radovi autora R. T. Malthusa, K. Marxa, E. Durkheima, E. G. Ravensteina, R. E. Parka, D. Boguea, G. M. Todaroa, J. J. Mangalama, H. K. Schwarzweller, S. Castlesa, G. Kosacka, S. Amina. M. Millera, A. Wertheimer-Baleti i mnogih drugih, otvorili su cjelovito polje diskursa o migracijama u kojem se raspoznaje raznovrsnost pristupa i analitičkih intencija, te plodonosan kritički ko-interpretativni dijalog zasnovan na novim iskustvima i istraživanjima. Naravno, problemsko pitanje o migracijama nije definitivno dato u koncepcijama na određena vremena ili nekih prijašnjih interpretacija i razumijevanja. Ono je na različite načine potaknuto aktuelnim

¹ Ljudi, naprimjer, migriraju zbog loših uslova života, nedostatka hrane, nemogućnosti zaposlenja, straha od invazije osvajača, ili da sačuvaju goli život, da se bave poslovima koje vole, da izbjegnu opasnosti po život i slično. To je samo dio mogućih razloga ljudskih migracija. Ovim je već jasno naznačeno da je fenomen migracija multiaspektan i da podrazumijeva kvantitativno-kvalitativni metodološki pristup u istraživanju.

² Posebno mjesto u razvoju teorije migracija pripada Ernestu G. Ravensteinu koji je u tekstu *The Laws of Migration* (Journal of the Royal Statistical Society, 1885, 1889) pokušao uhvatiti zakonitosti migracijskog procesa. On ih je predočio na sljedeći način. Veliki broj migranata seli se na kraće distance, a s povećanjem distance opada broj migranata; migracije se odvijaju etapno: seosko stanovništvo dolazi prvo u veće mjesto, a onda se kreće prema velikim gradovima; prilikom migracija na veće distance migranti se doseljavaju u velike trgovačke i industrijske centre; svakom migracionom toku odgovara kontratak; priroda grada manje je migratorna od seoske; žene su pokretljivije od muškaraca na kraće distance; većinu migranata čini odraslo stanovništvo, porodice rijetko migriraju izvan njihovog zavičajja; veliki gradovi rastu zbog migratornog priliva stanovništva, a ne zbog prirodnog priraštaja; obim migracija raste s povećanjem industrije i trgovine i poboljšavanjem transporta; glavni pravac migracija je iz poljoprivrednog područja ka industrijskim i trgovačkim centrima; glavni uzrok migracija su ekonomski razlozi iako ih izazivaju i drugi razlozi... (Navedeno prema Alica Wertheimer-Baleti, *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb, 1999, str. 290.). Poslije pedesetih godina dvadesetog stoljeća ove zakonitosti Ravensteinove teorije migracija osporene su na različite načine, prije svega globalizacijskim procesima u kojima se ljudi pokreću s kontinenta na kontinent.

Prostor današnje države Bosne i Hercegovine bio je tokom povijesti jedan od brojnih migracionih puteva. Na tom prostoru bili su Iliri, Kelti, Tračani, Goti, Avari, Alani, Arbanasi, Vlasi³, Rimljani, Slaveni i drugi u potrazi za svojim *mjestom* pod nebom. Dio tih etničkih tokova sedimentirao se na tlu Bosne i Hercegovine, tako da je današnje stanovništvo rezultat jednog povijesnog profilmanja naroda, kultura, vjerovanja i jezika. Migracije su fenomen koji je bitno odredio povijest, etnički raspored i strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine i regije. Kada se razmatra povijest Bosne, ne samo posebno pitanje migracija, onda se moramo slofiti s Muhamedom Hadfiđahi em da prikazivanje povijesti Bosne posebno njezinih po etaka, nije lišeno političkih i nacionalnih tendencija pojedinih autora⁴. Tako isto moramo biti oprezni s problemom migracija. Bilo da su prouzrokovane ratnim sukobima, agresijom, ekonomskim, kulturnim ili nekim drugim činiocima, migracije su bitno uticale na današnju strukturu Bosne i Hercegovine i regije.

Za potrebe ovoga rada nije neophodno ići kroz cjelokupnu povijest migracija na prostoru Bosne i Hercegovine, od prvog spomena Bosne u Porfirigenetovom djelu *De administrando imperio* iz druge polovine desetog stoljeća pa do našeg vremena ili još prije kada su se Iliri suprotstavljali Rimljanima, kada su Goti probili *limes* i krenuli ka Rimu. Međutim, da bi se jasno pohvatale niti procesa koji nas interesira i traje dva stoljeća, potrebno je krenuti od 1878. godine kada je na Berlinskom kongresu Osmansko carstvo potisnuto iz Bosne i s velikog dijela jugoistočne Evrope. Tada je Austro-Ugarska monarhija stupila na povijesnu scenu Bosne što je izazvalo masovno iseljavanje muslimanskog stanovništva. Dakle, 1878. godina vrlo je važna za pitanja kojima se bavimo u ovom radu. Od te godine iz Bosne je iselilo desetine hiljada Bošnjaka koji su našli utočište u Osmanskom carstvu na području Novopazarskog sandžaka, ali samo do 1912. godine. Od te godine bošnjačko stanovništvo vrlo intenzivno šeta još dalje u pravcu Osmanskog carstva i kasnije Turske. Do osamdesetih godina 19. stoljeća u Srbiji je završen progon i iseljavanje muslimanskog, odnosno bošnjačkog i turskog stanovništva. Podaci o broju iseljenih bošnjačkih stanovnika kreću se od 60.000, prema austrougarskim izvještajima i podacima, do 250.000-300.000, kako to navode pojedini novinski izvještaji i historičari.⁵ Pored Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine su za vrijeme Austro-Ugarske monarhije iseljavali i bosanski Hrvati i bosanski Srbi. To iseljavanje bosanskohercegovačkog stanovništva u zadnja dva stoljeća predstavlja nenadoknadiv gubitak za državu Bosnu i Hercegovinu i njen razvitak.

Između kraja 19. i kraja 20. stoljeća nad muslimanima Balkana i bosanskohercegovačkim građanima na injeni su planski poduhvati prisilnog progona i iseljavanja. Do sada je vrlo malo pažnje posvećeno iseljavanju Bošnjaka iz Srbije i Crne Gore tokom 19. stoljeća. Veliki broj Bošnjaka proganjan je i iseljen iz vazalne kneževine Srbije.

³ Zef Mirdita primjećuje da je Pravoslavna crkva imala važnu ulogu u čišćenju vlastite etničke samosvojništvom, tj. negativno je uticala na formiranje etnoidentiteta Vlaha, ali nije uspjela uništiti mentalitet po kojem se narod poznaje. (Zef Mirdita, *Vlasi. Starobalkanski narod*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009, str. 9.)

⁴ Muhamed Hadfiđahi, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, BZK Reproprodukcija, Sarajevo, 2004, str. 13.

⁵ Đerbo Rastoder, *Bošnjaci / Muslimani Crne Gore između prošlosti i sadašnjosti*, Almanah, Podgorica, 2010, str. 165-167.; S. Agić (ed.), *A Centennial of Bosniaks in America*, Chicago, 2006, p. 38-40.

od asa kada je sultan dodijelio –est bosanskih nahija s
idjev-i kuda to vodi Bo-njaci na elu s Husein-begom
autonomiju Bosne 1831. godine. Bo-njaci su do
glavnom šnapustiliō Srbiju ó Beograd, Loznicu, TMBac,
Office, Soko, Kladanj i druge gradove i mjesta ó te do-li u bosanske gradove: fiepu, Srebrenicu,
Bratunac, Vi-egrad, Bijeljnu, Konjic, Vlasenicu, Gornju i Donju Aziziju (Bosanski TMamac i
Ora-je), Bosansku Kostajnicu, Bosansku Dubicu i druge. Srbija je do dolaska Austro-Ugarske
monarhije u Bosnu ve bila šo i- enaō od muslimanskog stanovni-tva silom i zlo inom i na
redu je bilo daljnje tzv. šosloba anjeō teritorije za velikosrpske ciljeve.⁶ Posebno je literarno
opisan rezultat jednog historijskog procesa u romanu Huseina Ba-i a *Pusto tursko*:

šDo-av-i u Beograd, prvi put pošalih –to sam ove zapise pisao vi-e o sebi no o drugima. Idu i
ulicama, nijesam mogao na i ni jednu mahalul, dflamiju, medfllis, hamam, han, saraj, bezistan,
musafirhanu, begovsku ili aginsku ku u ó tamo gdje ih je posljednji put vidio i ostavio veliki putnik
Evlija elebijaō.⁷

Ova dokumentrna proza H. Ba-i a vrlo uspje-no komparira stanje koje je vidio
stolje ima prije Evlija elebija i stanje koje vidi glavni junak Ibrahim fioc iz Plava, te stanje
prije Berlinskog kongresa i stanje poslije kada se Osmansko carstvo uru-ilo. Propast
Osmanskog carstva i sudbina muslimanskog, bo-nja kog stanovni-tva posebno je okupirala
pafnju knjiflevnika. Tako er, historiografski podaci kazuju da je u Srbiji u 19. stolje u zapo eo
stra-an proces istrebljenja muslimana koji se nastavlja u 20. stolje u na teritoriji Bosne i
Hercegovine. Profesor TMrbo Rastoder, osvr u i se na istraflivanje E. Mu-ovi a, napominje da
se u Srbiji štokom XIX vijeka vodila planska akcija i- enja od nesrpskog stanovni-tva, –to je
rezultiralo nestankom Bo-njaka/Muslimana u procesu koji se zavr-io u osmoj deceniji XIX
vijekaō.⁸ Profesor E. Mu-ovi posebno je istraflivao muslimansko stanovni-tvo Srbije poslije
pada Despotovine 1459. godine.⁹ Beograd je bio prepoznatljiv muslimanski grad s dflamijama
u koji su srpski vojnici u-li 30. novembra 1806. godine i šo istiliō ga, kako to voli re i Vuk S.
Karadfli , od Turaka. To je bilo stravi no klanje svega flivog, nije se –tedilo ni flene ni djecu.
Beograd je bio barbarska klaonica, mjesto uflasa i uni-tenja. Ru-ene su dflamije¹⁰, flene su
silovane pa ubijane noflavima, flivi ljudi su spaljivani u ku ama, po ulicama su masakrirani oni
koji nisu izbjegli, oplja kane su radnje i ku e Bo-njaka i drugih muslimana. To je bila
nevi ena zlo ina ka orgija, tamo je bio škijametski danō (H. Ba-i , *Bijeli Azijati*, str. 15).
Smatra se da je Beograd 1805. godine imao oko 25.000 stanovnika, od ega je bilo 20.000

⁶ Posebno je historiografski progon i iseljavanje Bo-njaka iz Srbije u Tursku obradio Safet Bandflovi u knjizi
Iseljavanje Bošnjaka u Tursku (Sarajevo, 2006.). Potrebno je skrenuti pafnju i na romaneskni opus Huseina
Ba-i a, ciklus romana pod nazivom *Zamjene* I-V (*Tuđe gnijezdo* I, *Kapija bez ključa* II, *Kosti i vrane* III, *Pusto
tursko* IV, *Bijeli Azijati* V, Podgorica, 2000.) o kojem posebno nadahnuto pi-e TMrbo Rastoder u knjizi *Bošnjaci /
Muslimani Crne Gore između prošlosti i sadašnjosti* (Podgorica, 2010) daju i šhistorijsku osnovu romanaō.
Rastoder je akcentirao odnos izme u histori ara i knjiflevnika, tj. historiografije i knjiflevnosti, pokazuju i da
obojska sudjeluju u šprepoznavanju dvojne prirode istorije kao umjetnosti i kao naukeō (S. Hjuj). Ali, uvijek treba
imati u vidu da se literarna i historijska šistinaō dramati no razlikuju. (str.157-171.).

⁷ Husein Ba-i , *Pusto tursko*, Almanah, Podgorica, 2000, str. 129.

⁸ TMrbo Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore između prošlost i sadašnjosti*, Almanah, Podgorica, 2010, str.
166.

⁹ Ejup Mu-ovi , *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Kraljevo, 1922.

¹⁰ U Beogradu su postojale mnoge dflamije me u kojima su se posebno isticale: Hadfli Mehmedova, Jahija-pa-ina,
Reisulkutubova, Bjaram-begova, Darus Seda-agina, sultan Mustafina, sultan Mehmed hana, Ali-pa-ina, Velikog
vezira, Hasan pa-ina, Hadfli Mehmeda, Velikog vezira Hasan-pa-e, Atif Zadeova, Kamil Ahmed-pa-ina, Husein
ehajina i druge. Do danas je ostala samo Bajrakli dflamija koju je 1690. podigao sultan Selim II.

skog stanovništva. Statistiki gledano, u ukupnoj stolje u muslimansko je bilo ve insko. Stari grad Office muslimanskog stanovništva ó grad je spaljen 1805. pokr-tavanjem¹², pretvaranjem da su Cigani ili iseljavanjem.¹³ Na kraju 19. stolje a muslimani su nestali iz Srbije, kao da ih nikada nije ni bilo. Njihove dflamije su poru-ene, uni-tena su njihova mezarja, svi tragovi njihovog postojanja su prikriiveni, nije razvijena kultura sje anja na njihovo postojanje i uni-tenje, zavlada je stra-na ignorancija, brisanje memorije, zaborav... Ovaj doga aj nije postao predmet znanstvenog istraffivanja kao da se nije nikada ni desio, kao da je uni-teno jato pili a na nekoj farmi! Nestanak muslimana i Bo-njaka u 19. stolje u iz Srbije ignoriran je od svih oficijelnih historiografija sve donedavno. Zato se J. McCarthy s pravom udio kako nije historiografski obra eno uni-tavanje muslimana na Balkanu.¹⁴

Dolaskom austrougarskog cara muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine kre e u iseljavanje u ostatke Osmanskog carstva, a to je bio Novopazarski sandflak. Zate eni novonastalom situacijom muslimani se nisu mirili s vla- u austrougarskog cara i sve do Prvog svjetskog rata su odlazili kao iseljenici iz svoje domovine Bosne u Osmansko carstvo. Tako er, u periodu Jugoslavije 1920-ih, 1950-ih i 1960-ih iseljavaju se u Tursku, naro ito Bo-njaci iz Sandflaka. Posljednji val migranata pokrenut je agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine diljem Evrope i svijeta, u Ameriku, Australiju i Novi Zeland.

Danas je Bosna i Hercegovina jedna od drflava koje imaju veoma brojnu dijasporu -irom svijeta. Posebno je vaflno naglasiti da je na kraju prve decenije 21. stolje a Bo-njaka mnogo vi-e u dijaspori, u inostranstvu, nego u Bosni i Hercegovini koja je za njih drflava ó zemlja porijekla. To je injenica koju trebamo imati u vidu kada govorimo o bosanskohercegova koj zbilji. Najve i broj gra ana bo-nja kog etni kog porijekla danas se nalazi u Republici Turskoj ó spominje se oko 5 miliona ljudi ije je porijeklo iz Bosne i Sandflaka. Oni su tamo po eli pristizati ve na kraju 19. stolje a kao muhadffiri ó izbjeglice koje su napustile Bosnu pred okupacijskim trupama Austro-Ugarske monarhije poslije 1878. godine. Otada pa do po etka 21. stolje a ta migracijska populacija postala je vi-emilionska. Ona je Tursku doffivljavala kao izbjegli ku i useljeni ku drflavu u kojoj nije bila progonjena i uni-tavana zbog svoje vjere.¹⁵ U pravcu Osmanskog carstva, a od 1924. u Tursku, iselilo se u

¹¹ Trbo Rastoder, Ibid. str. 167.

¹² Dana-nja prezimena u Srbiji koja su pokr-etni muslimani su: Cviji , Zari , Adffi , Aranutovi , Buri , an arevi , ugur, osi , Drlja a, Dugonji , Dumi , Ga i , Gaji , Grbi , Kisi , Lali , Premovi i drugi. (E. Mu-ovi , *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Kraljevo, 1922, str. 140.)

¹³ Safet Bandfflovi , *Iseljenički pokreti na Balkanu krajem XIX i početkom XX vijeka*, Almanah 3-4, Podgorica, 1998.

¹⁴ Justin McCarthy, *Death and Exile. The Ethnic Cleancing of Ottoman Muslims 1821-1922*, The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1995, p. 2. („Historians cannot write of imperialism without mention of slaughter of Africans in the Congo or of Chinese in the Opium Wars. Yet, in the West, the history of the suffering of the Balkan, Caucasian, and Anatolian Muslims has never been written or understood. The history of the Balkans, the Caucasus, and Anatolia has been written without mention of one of its main protagonists, the Muslim population.“)

¹⁵ Najstariji tragovi bosanskih muhadffera nalaze se u selima Halilbeyköy (Begluk) i Gökçeyurt (erdema), kod mjesta Turgutlua, oko -ezdeset kilometara od Izmira. U bo-nja kom mezarju u selu Halilbeyköy nalaze se stari ni-ani na kojima se mofle pro itati da su ve krajem 18. stolje a tu sahranjeni bo-nja ki muhadfferi. Uz njihova imena nema prezimena, ve samo ime oca, ali obavezno pi-e *bošnjački muhadžer*. Muhtar u selu Halilbeyköy bio je Hikmet koji se bosanski prezivao Trtak (prezime iz Ljubinja). Dva kilometra od sela Halilbeyköy nalazi se selo Gökçeyurt koje Bo-njaci zovu erdem. U tome selu ima Dizdarevi a iz Ljubu-kog i Fazlagi a. Ova sela su sli na seoskim krajolicima u Hercegovini. U blizini Troje (Truva) nalazi se veliki kanjon Dilmaber, tu je sahranjen

novni-tvo Bosne i Hercegovine, Srbije, Sandflaka, Crne Gori i Turskoj. Oni su uspjeli u drugoj generaciji da se dignu na noge i postanu istaknuti ljudi u svojoj zemlji.¹⁶

U svojim bilješkama sa putovanja me u Bošnjacima u Turskoj, F. Fazlagi kaže da nigdje u Turskoj nije susreo Bošnjaka čitavo siromašno da nema sredstava za izdavanje. Sve su to, uglavnom, vrijedni ljudi koji vole Atatürkovu Tursku, a dužim je uvijek negdje u domovini pradedova, u Bosni i Hercegovini.¹⁷ Bošnjacima u Turskoj nedostaju prijevodi knjiga na turski i engleski s bosanskog jezika, a koje obrađuju historiju, politiku, povijest, antropološke studije, studije o književnosti Bošnjaka, lingvistička istraživanja o bosanskom jeziku, etnografske studije o Bošnjacima (etnogeneza, osobine, običaji, naracije, epske pripovijesti i slično), onomastičke studije, antroponimijska istraživanja i slično. Bošnjaci se moraju zalagati da se na univerzitetima u Turskoj izdvoje kultura Bošnjaka, povijest, značajne ličnosti, jezik i književnost, umjetničko stvaralaštvo, geografske specifičnosti i drugo. Za to su potrebne katedre na kojima će se znanstveno elaborirati cjelokupni spektar pitanja o Bošnjacima. Potrebno je, također, napraviti znanstveno istraživačke timove koji će se baviti antropološkom strukturom Bošnjaka u Turskoj i vršiti istraživanja na terenu.

Pored brojnih nedostataka po pitanju samoodređenja i samosvijesti, koji su rezultat povijesnih okolnosti i nemoć, posebno se nameću u dobu globalizacije i informacionalizma, potreba za poboljšanjem komunikacije među Bošnjacima općenito. Komunikacija između Bošnjaka Turske i Bosne je prva neophodna stepenica daljnjeg razvoja interakcija. Danas u Turskoj ne manjka sposobnih i moćnih Bošnjaka¹⁸ koji su u stanju da profiliraju te procese i dignu komunikaciju na veći nivo.

Ahmed-paša **Hercegović**. Sultan je u žalosti za svojim vjernim prijateljom i savjetnikom cijeli krajolik kraj Troje nazvao Hercegovina. Krajolik od Ayvalika preko Ezine do Troje doista posjeduje veliku slikovnost s pejzažima Hercegovine. I danas mnogi Bošnjaci žive u tome području.

¹⁶ Bošnjaci su iseljavani i protjerivani s svojih životnih prostora iz Bosne, Srbije, Crne Gore i Sandflaka. Prodavali su imanja prvim komercijalnim kapitalistima za bagatelu ili su ih ostavljali bez ikakve naknade. Išli su većinom preko Makedonije, gdje su jedno vrijeme čekali dokumente za useljenje u Tursku. Tim putem prošlo je bogato Bošnjak iz Turske, a zatim i drugi. Među njima bio je i poznati trgovac i bankar **Tara**, vlasnik građevinske kompanije Enka. On je s svojom porodicom prošao iz Sandflaka i nekoliko godina je živio u Skoplju gdje su čekali potrebne papire, a onda su došli u Istanbul te proživjeli veliku neizvjesnost, jer nisu imali novaca za izdavanje. Kemal Ahmet **Baysak**, porijeklom iz hercegovačkog roda Greba iz Ljubinja, prošao je sličinim putem i postao počasni konzul Bosne i Hercegovine u Izmiru. Sličinim putem prošao je i **Dirin**, bosanskog prezimena Kavazovi, porijeklom iz Travnik koji je utemeljio kompaniju poznatih ekscentričnih novinara **Dirinlery**. Svi su ga zvali **Dirin**-amidžija.

¹⁷ Fikret Fazlagi, *S Bošnjacima u Turskoj*, BZK šPrepoordž, Zenica, 2010, str. 9.

¹⁸ Bošnjaci izvan Republike Turske imaju svoja udruženja i zgrade, vrlo reprezentativne objekte u kojima se organiziraju na razini kulturno-narodne zajednice. U tim zgradama, koje su velike po nekoliko spratova, koje imaju dvije-tri hiljade kvadratnih metara, nalaze se prostorije za druženje, kafe, biblioteke, lovačke družine, muzejske zbirke, sale za veselja, u ionice, etnografske zbirke, male muzejske zbirke. U tim velikim objektima i na kolama održavaju se kursevi bosanskog jezika i povijesti Bosne, kursevi engleskog jezika i drugo. Sva Bošnjaka kao mladina govori turski, bosanski i velikim dijelom engleski i njemački jezik. To je jako lijepo doživjeti u razgovoru s njima. Na jasan način ulijevaju nadu u budućnost i pokazuju sposobnost da se bore za bolje sutra. Tako je u Istanbulu (Bajram-paša, Pendik, Kartal), Izmiru, Bursi, Karamurselu, Sakaryi (Adapazaru) i drugim gradovima izvan Turske. Predsjednik **Federacije kulturnih derneka BiH u Turskoj** (tur. Türkiye Bosna Hersek Kültür Dernekleri Federasyonu; engl. The Federation of Cultural Associations of Bosnia and Herzegovina in Turkey) Muzaffer **Güneş** je izabran za ličnost 2011. godine u gradu Sakarya (Adapazar). On predstavlja jednu novu generaciju Bošnjaka u Turskoj koji su odvažni u poslovima koje vode, stručni, pošteno, moralni, pošteno i odani vrijednostima Bošnjake kulture. On je čovjek koji želi objasniti mladoj generaciji Bošnjaka u Turskoj ko su, odakle potiču, šta je sadržaj njihove povijesti, da bi se na osnovu znanja očuvao svoj identitet. On smatra da je studiranje obaveza mladih Bošnjaka i Bošnjakinja u Turskoj i izvan nje. Ali, Güneş je odani građanin Turske i uvar Bosne. Porijeklom je iz roda Musića koji su došli iz Novog Pazara.

U slučaju Bosne i Hercegovine nije zaustavljen, on se nastavio posljedicama imala je velikosrpska agresija na Bosnu i Hercegovina i njenih susjeda, devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Nakon rata u Bosni i Hercegovini, prisilno je napustio svoju zemlju u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. i našao utočište u drugim državama širom svijeta. Te prisilne migracije bosanskohercegovačkih građana povećale su brojnost bosanskohercegovačke dijaspore diljem svijeta. Danas taj dio bosanskohercegovačke populacije, dio građana Republike Bosne i Hercegovine, čini brojnu dijasporu koja je i dalje vezana za svoju matičnu državu i koja na raznovrsne načine doprinosi njezinom prosperitetu.¹⁹ Veze dijaspore i matične države nisu samo intimne, emotivne, lične, porodične, rodbinske, društvene, one su poslovne, interesne, političke, kompleksne, strateške i podrazumijevaju obostranu ili interaktivnu povezanost. To podrazumijeva posebne institucije na nivou države i na nivou dijaspore koje se bave bitnim u odnosu međusobne saradnje i profinjanja, naravno, koje se bave pomoćnim prirovanjima bošnjačke svijesti i kulture sjećanja.²⁰ Samo institucionalna izgrađenost i institucionalna saradnja osiguravaju dobar put ka ostvarivanju obostranih interesa. Ta saradnja treba smanjiti destruktivne posljedice procesa *brain drain* (odljev mozgova) koji je pogodio Bosnu i Hercegovinu.

Već na prelomu 19. i 20. stoljeća Bošnjaci odlaze u Ameriku kao prvi val bošnjačkih emigranata. Naravno Bošnjaci iz Hercegovine dolaze u Ameriku na početku 20. stoljeća gdje se kao niskokvalificirani radnici zapošljavaju na najtežim poslovima u tvornicama, rudnicima i građevini. Polazili su brodovima iz Dubrovnika. Oni su 1906. godine osnovali prvo udruženje Bošnjaka u Americi pod nazivom *Džemijetul Hajrije: Muslimansko uzajamno potpomagajuće društvo*.²¹ Većina mladih iz prvog imigrantskog vala 1890-1920. bili su neobrazovani, nekvalificirani i neoflešeni. Nisu zaradili velike novce da bi se reklo da su uspjeli. Ovaj prvi useljenički val traje do 1945. godine. S tim prvim useljeničkim valom u SAD Bošnjaci su počeli da se organiziraju u svoja kulturna društva koja su pokrivala humanitarnu i vjersku dimenziju njihovog boravka u američkim gradovima. Među tim udruženjima pored *Džemijetul Hajrije* (od 1. maja 1906. do danas) nalaze se: *Muslimanski kulturni i vjerski Dom* (3. maja 1954. do 1. septembra 1968.), *Bosansko-američko kulturno udruženje* (od 1. septembra 1968. do danas), *Islamski kulturni centar Chicago, ICC* (od 26. decembra 1972. do danas). Drugi

¹⁹ Nedavno je izvršeno usklađivanje Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine (član 17. i 39.) koji je, inače, stotine hiljada građana porijeklom iz Bosne i Hercegovine diskriminirao i doveo u situaciju da izgube državljanstvo matične države.

²⁰ Šta se primjećuje danas među Bošnjacima u Turskoj? Sve je manje ljudi koji znaju pripovijesti o dolasku u Tursku. Umiru stari ljudi koji su neko to zapamtili. Nestaju stari bošnjački običaji. Ne postoje radovi ili znanstvene studije Bošnjaka koji su u Turskoj, a koje znanstveno obrađuju njihov dolazak i okolnosti pod kojima se događao proces naseljavanja u Turskoj. Bošnjaci nisu imali vremena da bilježe i pažljivo vode brigu o evidentiranju svih bitnih događaja. Treba imati na umu da je prva generacija krajem 19. stoljeća došla da preživi i održi se. To su bili nesretnici koji su trafili utočište. Nisu imali novaca, nisu znali turski jezik, nisu imali škole, došli su u muhadžerluk bez visokog obrazovanja, nisu imali imanja i poslove. Sve je trebalo stvoriti s ledine kako to pripovijeda dedo Miralbek i njegov sin Ahmed Miralbek u Istanbulu u oktobarskim danima 2011. godine. U tom smislu treba razumijeti značaj Republike Turske, jer je ona omogućila Bošnjacima da se održe i razviju u napredan narod tokom 20. stoljeća. Niko ih nije ubijao i ometao u napredovanju, zato su danas uvažen i respektabilni građani u turskim gradovima. Naravno, Bošnjaci su i bili u ratove za Tursku i branili je kao svoju domovinu Bosnu.

Bošnjaci u Izmiru, primjerice, održavaju tradicionalno *večer pite*. Oni se okupe svake godine i prisjete se tog veličanstvenog jela koje je ponos njihove kulture ishrane. Uz pitu dobro ide ajran ili, bosanski kazano, mlačenica. Kada se Bošnjaci okupe nekim povodom onda oni pjevaju sevdalinke iz Bosne i igraju bosansko kolo. Tako, naprimjer, vole da rade Bošnjaci u Pendiku, dijelu Istanbula na azijskoj strani.

²¹ Muharem Zulfić, *Džemijetul Hajrije. 100 godina Bošnjaka u Čikagu*, Džemijetul Hajrije, Chicago, 2003.

5. godine i u njemu je bila sasvim druga ija struktura ke Jugoslavije. Me u njima je bilo mnogo onih koji se retpostavkama novouspostavljene drflave. Ponovo su olazili u Ameriku 1960-ih godina i odlazili u Evropu, naro ito u SR Njema ku, kada je bilo potrebno da do u devize u Titovu drflavu. etvrti val bo-nja kih imigranta stigao je u Ameriku poslije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Danas se njihova djeca -koluju na ameri kim univerzitetima i predstavljaju novi kvalitet u bosanskohercegova koj dijaspori. Oni vi-e nisu neobrazovani i neprilago eni, uklju eni su u sve tokove ameri kog dru-tva. Ali njih ve sustife dijalektika *melting pot-a* (šlonca za taljenje) u koju neminovno ulaze i bivaju amerikanizirani...

Bosna i Hercegovina u postratnom ili dejtonskom stanju

U toku Drugog svjetskog rata, 25. novembra 1943. godine, na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifa-isti kog vije a narodnog oslobo enja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) u Mrkonji Gradu postavljeni su temelji moderne drflave Bosne i Hercegovine. Otada pa do 1992. godine Bosna i Hercegovina je bila Republika u sastavu jugoslavenske socijalisti ke Federacije. Drflava Bosna i Hercegovina je internacionalno priznata 22. maja 1992. godine od Ujedinjenih nacija kao 177. lanica. Njezino internacionalno priznato ime je *Republika Bosna i Hercegovina*. Njezinom priznanju prethodio je referendum njezinih gra ana za nezavisnost, 29. februara i 1. marta 1992. godine, koji je sproveden pod monitoringom internacionalne zajednice, a koja ga je potom verificirala.²² Tada je 64% gra ana Republike Bosne i Hercegovine dalo svoj glas za nezavisnu i samostalnu Republiku kao drflavu i dru-tvo gra ana i ravnopravnih naroda. Na to je uslijedila agresija Srbije i Crne Gore 1992. godine, a ne-to kasnije i Hrvatske (1993), na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Nakon stravi nih stradanja gra ana Republike Bosne i Hercegovine napravljen je mirovni sporazum u Dejtonu u ijem Aneksu IV *podmetnut* je Ustav (tzv. *Dejtonski ustav*), a to je predstavljalo nevi enu praksu da se *mirovnim sporazumom*, kojim se regulira prekid ratnih sukoba i neprijateljstava, dovodi do nelegalne promjene ustava internacionalno priznate drflave.²³ Mirovni sporazum ostavio je po strani logiku pravne nauke i suspendirao postoje i Ustav Republike Bosne i Hercegovine, te stanje postignuto ratnim zlo inima i genocidom nametnuo makijavelisti kim podmetanjem šustavao koji dijeli drflavu na dva entiteta i -titi interese agresora na Bosnu i Hecegovinu, tj. Srbiju. Unutarnje ure enje Republike Bosne i Hercegovine preoblikovano je stvaranjem dva entiteta ó zato se vodio rat protiv bosanskohercegova ke drflave. Entitet RS rezultat je genocida i ratnih zlo ina nad bo-nja kim narodom. Presudom u Hagu 2007. godine Me unarodni sud pravde je ovaj entitet proglasio odgovornim za genocid u Srebrenici ime je delegitimiran kao nelegalna zlo ina ka tvorevina na tlu Republike Bosne i Hercevoine. A to bi zna ilo da je entitet RS neustavna, nezakonita i protivpravna tvorevina.

²² Prije internacionalnog priznanja Republike Bosne i Hercegovine Jugoslovenska narodna armija zauzela je dvije tre ine teritorije Republike i stavila ih pod kontrolu pobunjeni ke, paradrflavne i kvislin-ke tvorevine tzv. oSrpske Republike BiHö. Ve tada je bilo jasno da e vojska kao instrument *velikosrpske* politike na tlu Republike Bosne i Hercegovine izazvati krvoproli e i velika stradanja gra ana.

²³ Sa Republikom Bosnom i Hercegovinom postupalo se u periodu 1992ó1995. kao da je to neka zemlja bez me unarodnog priznanja, ustava, zakona i vlasti, kao da nije izvr-ena agresija na lanicu UN s ciljem da se ona kao takva uni-ti.

logiku prava i u svoj centar postavio etnikum, etni ku
vni sadržaj. Me utim, genocid i ratni zlo in ne mogu
i Hercegovine. Dejtonski šustavō je, u tom smislu,
postupnje prema drflavi Republici Bosni i Hercegovini.

Njezin Ustav mođe se mijenati samo po predvi enim procedurama i te procedure se ne mogu
supstituirati nikakvim drugim. Sve –to se radi izvan tih procedura ilegalno je i krivi no
djelovanje. U vezi s tim potrebno je koristiti norme internacionalnog prava, Povelje UN i
Konvencije o ljudskim pravima. Generalni strategijski cilj drflave Bosne i Hercegovine je
ulazak u evroatlanske integracije. Naravno, to ne odgovara velikosrpskoj politici koja jo–nije
odustala od ratnih ciljeva iz devedesetih godina 20. stolje a, uni–tavanja
bosanskohercegova ke drflave.

Poslije agresije na Bosne i Hercegovinu 1995. godine suo eni smo s tragi nim
posljedicama planskog uni–tavanja drflave i njenog stanovni–tva. Radikalno je promijenjena
demografska struktura stanovni–tva (etni ka, ekonomska, vjerska, kulturna, starosna...). Nova
demografska slika bitno se razlikuje od one koju smo imali po popisu iz 1991. godine. To je
rezultat rata, ratnih zlo ina i genocida na tlu Republike Bosne i Hercegovine. U Republici
Bosni i Hercegovini, prema popisu iz 1991. godine, flivjelo je 4.364.574 stanovnika (Bo–njaka
43,7%, Hrvata 17,3%, Srba 31,4%, Jugoslavena 5,5% i ostalih 2,1%). Posebno je važno
naglasiti da su na cijelom prostoru Republike njeni narodi flivjeli izmje–ano i zajedno. Tako er,
treba to re i, i slobodno. To nije bio mehani ki zbir etnija, kako to danas konsocijalni
glasnogovornici raspredaju, ve slobodna i razumijevaju a egzistencija ili jedinstvo razlika
koje su bile sasvim prirodne. Naravno, ne treba praviti mit o idealnom dru–tvu.

Bo–nja ka populacija *istočne* Bosne i Hercegovine posebno je stradala od srpskih
agresora i crnogorskih pomaga a. Prema popisu stanovni–tva iz 1991. godine procenat
bo–nja kog stanovni–tva je ovaj: Srebrenica 73%, Bratunac 64%, Zvornik 59%, Rogatica 60%,
Vi–egrad 63% itd. Pretpostavlja se da bi 2000. godine u Bosni i Hercegovni, da nije izvr–ena
agresija, bilo izme u 4,5 i 5 miliona stanovnika. Ratom je prekinut prirodan prirast
stanovni–tva i izokrenuti su normalni trendovi populacionog i ukupnog razvitka ovog podru ja.
Statisti ki pregledi pokazuju da se dana–nji prirast stanovni–tva približava tzv. *nultoj stopi*, a u
nekim podru jima sasvim su dramati ne negativne stope. Uz ovo ide kontinuiran trend odlaska
mladih u druge zemlje, u blife okruženje i dalje, –irom svijeta. Zbog svega navedenog na–a bi
zemlja mogla imati problem s biolo–kim resursima u budu nosti i postati zemlja staraca.

Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od Trebinja do Bijeljine, dakle, u
istočnoj dijelu Bosne i Hercegovine, flivjelo je uglavnom bo–nja ko i srpsko stanovni–tvo u
ovim broj anim odnosima:

Općine		BOŠNJACI	SRBI	HRVATI
1	BIJELJINA	30229	57389	492
2	BILEĆA	1947	10628	39
3	BRATUNAC	21535	11475	40
4	ČAJNIĆE	4024	4709	5
5	FOĆA	20790	18315	94
6	GACKO	3858	6661	29
7	HANPIJESAK	2543	3674	7
8	KALINOVIK	1716	2826	17
9	LOPARE	11990	18243	1263

48	39
711	210
91	19
50	5

14	SOKOLAC	4493	10195	19
15	SREBRENICA	27572	8315	38
16	ŠEKOVIĆI	326	9030	10
17	TREBINJE	5571	21349	1246
18	UGLJEVIK	10241	14468	56
19	VIŠEGRAD	13471	6743	32
20	VLASENICA	18727	14359	39
21	ZVORNIK	48102	30865	122

Isto ni dio Bosne i Hercegovine tokom agresije Srbije i Crne Gore potpuno je poharan i što i – eno od Bo – njaka, tako da danas Srbi ine apsolutnu ve inu stanovni – tva. To podru je drflave, izuzimaju i prostore Gorafkda i Pala, sasvim je o i – eno od bo – nja kog stanovni – tva koje je izbjeglo – irom svijeta. Vrlo mali procenat povratnika ostao je svjedo iti da su Bo – njaci tu flivjeli i bili ve ina u gotovo svim gradovima Podrinja. Podru je isto ne Bosne i Hercegovine ostalo je bez 200.000 stanovnika bo – nja kog etni kog porijekla koji su vojnom silom velikosrpskog agresora pokrenuti u migracijske procese. Danas je isto na Bosna i Hercegovina gotovo pust krajolik! Bo – njaci iz Vi – egrada, Fo e, Rogatice, Bratunca, Srebrenice i drugih podrinjskih gradova mogu se zate i po Austriji, Njema koj, SAD i Australiji ó stotine i hiljade kilometara prognani od svojih ku a i rodnih mjesta. Plansko raseljavanje bo – nja kog stanovni – tva s teritorije isto ne Bosne i Hercegovine rezultiralo je novim demografskim stanjem koje je pokazatelj ostvarenog, po injenog zlo ina i genocida. U regionu isto ne Bosne i Hercegovine najjasnije se uo ava velikosrpski plan šetni ki istih teritorijaó koji prijeti da od tih podru ja napravi š istuó srpsku teritoriju. Bo – njaci s tih dijelova Bosne i Hercegovine su izgnani i pitanje je da li imaju mogu nosti da se vrate u prijeratne domove i flive dostojanstven ljudski flivot. Bo – njaci iz Hercegovine danas su raseljeni u Skandinaviju (™vedsku, Norve – ku, Dansku), Austriju, Njema ku, Francusku, SAD, Kanadu i Australiju... ó desetine hiljada ljudi za koje jo – ne postoje realne mogu nosti da se vrate u svoje rodne krajolike.

Povezivanje dijaspore i bosanskohercegovačke države

Brojne bosanskohercegova ke imigrantske zajednice u zemljama useljeni – tva – irom svijeta predstavljaju bosanskohercegova ku dijasporu. No, to nije dovoljno da se o tim zajednicama govori kao o dijaspori. Potreban je jedan odlu uju i faktor koji sve iseljeni ke zajednice iz Bosne i Hercegovine ini *dijasporom*. šOno – to dijasporu ini dijasporomó ó kaffe H. Halilovi ó što jest specifi nom deteritorijaliziranom dru – tvenom zajednicom jeste postojanje osje aja kolektivnog identiteta baziranog na zajedni koj viziji, sje anju ili mitu o domovini, te aktivna veza lanova iseljeni ke zajednice sa zemljom porijekla, zavi ajem i kulturom.²⁴ Kompleksni proces uvezivanja bosanskohercegova ke dijaspore stoji kao zahtjev

²⁴ Hariz Halilovi , šBosanskohercegova ka dijaspora u vrtlogu globalnih migracija: izazovi i – anse za Bosnu i Hercegovinuó, *Pregled*, br. 3, Sarajevo, 2006, str. 196.

vanje bosanskohercegova ke dijaspore u jedan globalni an i vaflan zadatak drflave i dijaspore. Ona mora u i u *prostor informacija* ili *informacijski* vezino postojanje. Ona mora sudjelovati u informacijskim mreflama i sama stvarati nove informacijsko-komunikacijske mrefle koje su neophodne za djelovanje u savremenom svijetu. Bez njenih informacija ne moŕemo prosu ivati doga aje koji se ti u na-ih interesa, niti se moŕemo strategijski orijentirati u tokovima svijeta. Na taj na in emo biti pripremljeni da se nosimo s indoktrinacijama oko znanja i pam enja, te da sprje avamo veliki broj manipulacija kojima se reduciramo na fljeljena znanja i podmetnute ŕistineo.

Bosanskohercegova ka dijaspora povezuje se sa svojom drflavom kroz razne projekte i predstavlja vrlo vaflnog finansijera brojnih poslova u Bosni i Hercegovini. Postoje brojne mogu nosti u izvo enju *zajedničkih projekata* izme u institucija iz Bosne i Hercegovine i bosanskohercegova ke dijaspore.

Prvo je potrebno utvrditi ta an broj bosanskohercegova kih gra ana u dijaspori, odnosno u svim zemljama -irom svijeta gdje flive. Zatim, vaflno je spoznati njihovu strukturu, poloflaj, vrste poslova koje obavljaju, obrazovanje, poslovne uspjehe, dostignu a, mogu nosti i dr.

Glavni zadatak bosanskohercegova ke dijaspore je da se organizira kao mo an *lobi* bosanskohercegova ke drflave ili kao *lobistička mreža* -irom svijeta gdje god se javlja interes Bosne i Hercegovine. Vaflna je i *savjetodavna* uloga dijaspore u vezi s internacionalnim odnosima i diplomatskim pitanjima. Sve su to poslovi koji traŕe ubrzan angaflman i efikasno djelovanje svih onih koji su na bilo koji na in povezani s Bosnom i Hercegovinom.